

конфесії. Деформоване релігійне навчання і виховання мало приносить користі у розвитку духовності.

Релігієзнавча освіта і виховання духовності народу повинні здійснюватись на принципах гуманізму, толерантності і дотримання принципу свободи совісті. Їх необхідно спрямовувати в русло нормалізації міжконфесійних відносин і забезпечення стабільності українського суспільства.

На основі сказаного можна зробити такі висновки.

По-перше, підвищення ролі релігії у формуванні духовності народу пов'язане з проблемою узгодження світської та богословської освіти. Їх узгодження необхідно розглядати в контексті існуючого в Україні правового поля, зокрема, із врахуванням 35 статті Конституції України, якою встановлено, що церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви, а також Закону України “Про освіту”, якими визначається світський характер державної освіти (ст.6,9,15). Необхідно також керуватися Законом України “Про свободу совісті та релігійні організації” та міжнародними документами ООН з питань прав людини і віросповідань, які чинні в Україні.

По-друге, в сучасних умовах відбувається процес реформування і вдосконалення державної освіти, а богословська освіта відстає від цього процесу. Узгодження світської і церковної освіти, підняття її до рівня державної можливе на основі включення в навчальні плани і програми духовних навчальних закладів блоку державних стандартів освіти. А це, як відомо, компетенція і внутрішня справа церков та релігійних організацій, а не держави. Якщо надійдуть відповідні пропозиції з боку церков відносно допомоги держави щодо підвищення якості богословської освіти, то вони можуть бути розв'язані на основі діючого правового поля в Україні.

По-третє, необхідно відмовитись від декларативних і пропагандистських підходів стосовно розв'язання проблеми узгодження світської і богословської освіти. Окремими церковними діячами іноді висловлюють крайні і не виважені пропозиції щодо релігієзнавства, яке доцільно викинути з вузівських програм навчання, оскільки воно нібито не задовольняє потреб у релігієзнавчій освіті. Висувається також вимога переглянути програми і підручники з природничих дисциплін загальноосвітніх державних шкіл і узгодити їх з теологічною концепцією креаціонізму. Зустрічаються й такі застереження окремих релігійних діячів “якщо нас не пустять у школу через парадний вхід, ми знайдемо запасні двері”. Складається враження, що дехто з церковних діячів під узгодженням світської і церковної освіти розуміє клерикалізацію державної освіти. Зрозуміло, що подібні не виважені підходи істотно заважають конструктивному і діловому розв'язанню проблеми, підвищенню ролі релігієзнавчої освіти у формуванні духовності нашого народу.

Володимир Маліборський*

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СУЧАСНИХ ЕТНО-КОНФЕСІЙНИХ СТОСУНКІВ В КРИМУ

За всіх часів Кримський півострів заселяли народи, які сповідували різні релігії. Загально відомо, що вже у першому столітті н.е. в Криму почало розповсюджуватись Християнство.

Починаючи з VII ст. південна та південно-східна частини Криму входили до складу Візантійської імперії. В 10-му сторіччі на півострові було вже 5 єпархій: Херсонеська, Готська, Сугдейська, Фульська і Боспорська.

В VII ст. розпочинається розселення в Криму вірмен. Вірменські монастири в Криму були справжніми центрами вірменської культури, при них діяли учбові заклади. Чисельність вірменського населення була такою, що у латинських документах XV ст. м.Судак мало назву “Велика Вірменія”. Ця назва зустрічається в грамоті Папи Римського Євгена IV від 18 серпня 1432 р. Єпископу Солдайї (середньовічна назва міста) Августину:

“Достойному брату Августину, солдайському єпископу, в тих частинах Великої Вірменії, де знаходиться Солдайська Церква”.

Однак, християнство затверджувалося в Криму досить складно. Наприклад, в IX столітті серйозну загрозу йому представляв іудаїзм, що поширювався хазарською владою. Лише під час походу на Херсонес київського князя Володимира (988 рік) у містах і гірських районах півострова християнство, в основному перемогло і поглинуло язичницькі культури.

У XI-XIII ст. для християнства в Криму складались досить сприятливі умови. До початку XIII ст. переважна більшість населення півострова сповідувала християнство, говорила в основному грецькою мовою. Включення Криму до складу Золотої Орди в першій половині XIII ст. призвело до акультурації християн, що потрапили під владу завойовників. Йде процес змішування з татарами. До того потрібно додати, що при владі хана Узбека в 1313-1314 роках у зв'язку із проголошенням ісламу як державної релігії починається ісламізація всього населення.

До XVII-XVIII століть у Криму залишаються лише окремі острови християнської культури в суцільному мусульманському середовищі. Після приєднання Криму до Росії в 1783 р. і втрати Кримським ханством своєї самостійності, татарське населення в масовому порядку залишає Крим. До середини XIX ст. майже 700 населених пунктів були безлюдними. На півострові залишилось тільки близько 140 тис. кримських татар. В той же час починається процес заселення пустуючих Таврійських земель переселенцями із різних губерній Росії. Також, уряд царської Росії запрошував до Криму переселенців і Європи, в тому числі німців і нідерландців. Останні почали засновувати в населених пунктах Криму релігійні громади менонитів, штундистів, баптистів та адвентистів. З центральних районів Росії за рішенням уряду також були переселені секти скопців, духоборців, старообрядців, молокан і інші.

Слід зауважити, що з часів входження Криму до складу Російської імперії її уряд надавав великої уваги релігійному життю, і в першу чергу мусульман. Так, в 1788 р. створюється Таврійське магометанське духовне управління, вплив якого, окрім Криму, поширювався на мусульман Польщі та Литви. У володінні мечетей і медресе залишались багаті земельні ділянки (вакуфи). Прибутками, які надходили від використання вакуфних земель, духовенство розпоряджалося самостійно. На духовенство та їх сім'ї поширювались безліч пільг. Я вважаю, що і наша держава, як не сьогодні, то, хоча б в перспективі, повинна створювати систему пільг для деяких категорій священослужителів (наприклад, у сільській місцевості).

Отже, починаючи з XIII ст. іслам отримав широке поширення на кримському півострові, і протягом майже 7 ст. досить гармонійно доповнював багатогранний уклад життя населення Криму. Іслам був державною релігією Кримського ханства, яке зберігало свою повну чи часткову незалежність на протязі близько 3 століть. Іслам став основою духовного життя кримськотатарського народу. У період розквіту ісламу в Криму практично у всіх населених пунктах були мечеті.

Політика в сфері державно-церковних відносин протягом радянського періоду історії в Криму була такою, як і по всій державі. Вона спрямовувалась на закриття діючих релігійних організацій. Так, якщо в 1921 р. в Криму було більше 800 релігійних організацій, в тому числі 470 мусульманських та 200 православних, то в період з 1962 по 1989 рр. на півострові діяло 37 зареєстрованих релігійних організацій шести конфесій. Для порівняння: станом на 1 червня 2003 р. в автономії зареєстровано 1120 релігійних організацій 48 конфесій, течій і напрямків.

Така різноманітність релігійної мережі сьогодні спричиняє і певну особливість етно-конфесійних стосунків в Криму. Але погоду в міжконфесійних стосунках півострова все ж таки визначають провідні конфесії – православ'я та іслам.

Хочу підкреслити, що з початку процесу релігійного відродження в Криму і до середини 2000 р. розвиток православ'я та ісламу проходили паралельно і їх стосунки були достатньо толерантними. З 1992 р. керівники двох найбільших конфесій: керуючий Сімферопольською та Кримською єпархією Української Православної Церкви

Митрополит Лазар і муфтії мусульман Криму хаджи Саїджаліль Ібрагімов очолювали міжконфесійну раду “Мир – дар Божий”. Керівники обох конфесій уникали будь-яких конфліктних ситуацій, звертаючи свої претензії, якщо вони мали місце, до органів влади. Більше того, і сьогоднішній муфтії Е.Аблаєв, виступаючи 30 травня 2000 р. на урочистих зборах, присвячених ювілею християнства, дуже тепло вітав всіх християн Криму і персонально Владику Лазаря.

Але вже 11 червня того ж року, після зустрічі керівництва меджлісу і глави УПЦ Київського Патріархату, в ході якої обидві сторони піддали критиці діяльність Митрополита Сімферопольського і Кримського Лазаря, муфтії мусульман Криму зробив резонансну заяву про призупинення членства Духовного управління мусульман Криму у складі міжконфесійної ради. В заяві наголошувалось, що “ДУМК не вважає за можливе знаходитись в одному об’єднанні з особами, які руйнують міжконфесійну злагоду на півострові”, висловлювались різні претензії з приводу встановлення в Криму християнських монументів, стендів і символіки. Конкретним виявом конфлікту між двома конфесіями стала руйнація в кінці жовтня Поклінного хреста в с.Морському поблизу м. Судака, який був встановлений місцевою православною громадою з дозволу виконкому сільської ради (рішення було прийняте ще в грудні попереднього року). Органам влади вдалось врегулювати цей конфлікт, перш за все шляхом налагодження діалогу між конфліктуючими сторонами. Керівництво Сімферопольської і Кримської єпархії офіційно заявило, що більше в Криму за межами території культових споруд і цвинтарів хрести встановлюватись не будуть, за умови, що всі раніше вже встановлені знаходиться на своїх місцях. З цим погодились і лідери меджлісу.

В той же час, як показує майже п’ятнадцятирічний “досвід” реінтеграції ісламу в Кримське середовище, мусульманське духовенство та абсолютна більшість населення, ідентифікуючого себе як мусульмани, не виявляють зацікавленості до ідеології і практики ісламського радикалізму. Але деякий зовнішній вплив і певні внутрішні чинники в тій чи іншій мірі призводять до політизації ісламу.

Якщо раніше ми говорили про визначальну роль допомоги сусідньої Туреччини у відродженні ісламу, то сьогодні стає очевидним все більш вагомий вплив арабських країн на мусульманське середовище Криму. Громадські організації, які створені студентами з арабських країн, які навчаються в Україні, а також громадяни із Кувейту, Пакистану, Саудівської Аравії і інших країн, які прибувають до Криму з різних причин (бізнес, туризм, гостьові візи), проводять глибокий моніторинг населених пунктів компактного проживання кримських татар. Вони виявляють необхідність будівництва мечетей, масштаби здійснення гуманітарної допомоги, канали розповсюдження релігійної літератури, а головне, визначають найбільш лояльних осіб. Сьогодні вже можна говорити, що під впливом вищезазначеного чинника в Криму почали формуватись політичні екстремістські угруповання, такі як ваххабіти та політична партія “Хізб-ут-Тахрір”, які, прикриваючись ісламськими лозунгами, завойовують все більшу кількість прихильників, в основному, з числа молоді.

Про зміцнення позицій ісламських угруповань говорить хоча б той факт, що в день початку війни в Іраці вони провели мітинг протесту біля будинку Верховної Ради Автономної Республіки Крим, на якому розповсюджували листівки і давали інтерв’ю ЗМІ. В жалобний день, спомину жертв депортації 18 травня 1944 р. на площі ім. Леніна в м. Сімферополі і інших населених пунктах Криму розповсюджувались листівки з роз’ясненнями сутності вахабізму. У зверненні “Хізб-ут Тахрір” від 24.03.2003 р. наголошується: «Мусульмане! Ваши предки завоевали страны и установили справедливость в различных частях мира. Ваши предки сокрушили первые крестовые походы, а затем и нашествия монголо-татар. Почему вы не идете по стопам своих предков и не уничтожите новых крестоносцев... Уничтожьте этих продажных правителей-агентов, которые взяли себе в друзья кафи́ров-колонизаторов и препятствуют джихаду, который является вершиной ислама». Слід підкреслити, що ці звернення розповсюджували і деякі молоді імами, в тому числі і заступник муфтія з духовної роботи.

Однак, незважаючи на все це можна стверджувати, що сьогодні на півострові не існує об'єктивних передумов для виникнення етноконфесійного конфлікту. Міжконфесійній стабільності сприяє також однорідність самого мусульманського середовища, більшість якого складають прихильники традиційного для кримських татар суннітського різновиду ісламу. Разом з тим, деякі внутрішні та зовнішні сили намагаються використати процес відродження ісламської конфесії в автономії для досягнення власних політичних і геополітичних цілей.

До негативних наслідків етнополітичної нестабільності в регіоні призводить практика, яку застосовує останнім часом Меджліс, з використанням релігійних питань в ряді протестних акцій кримськотатарського населення. Це, насамперед, антихрестова кампанія, яка була спрямована на протидію спробам православної церкви зайняти домінуюче положення. Національні політичні лідери як зі сторони кримських татар, так і зі сторони російського блоку продовжують експлуатувати тему міжконфесійних відносин

Підвищену активність в цьому питанні останнім часом виявляють представники кримського козацтва.

Подібні дії як кримськотатарських політиків, так і їх опонентів, створюють передумови для виникнення протистояння між двома найбільш багаточисельними етноконфесійними групами в АР Крим: слов'янами і кримськими татарами – православними і мусульманами. Також слід відзначити, що відсутність необхідного контролю над процесами, що відбуваються у мусульманському середовищі, багато в чому обумовлена недоліками діючого законодавства у релігійній сфері.

Вважаю, що проблема, яка привноситься студентами з-за кордону, що навчаються в Україні, характерна не тільки для Криму, а, отже, необхідно на законодавчому рівні визначити статус закордонного студента, і, насамперед, в місіонерських питаннях.

Також, з урахуванням пропозицій мусульман і лідерів кримсько-татарського національного руху, вважав би за доцільне на державному рівні вирішити наступні питання:

- надати можливість для здійснення намазів військовослужбовцям і особам, які зайняті на роботах з безперервним циклом;

- дні мусульманських свят Ураза-Байрам і Курбан-Байрам об'явити неробочими днями для всіх жителів Криму;

- внести доповнення у нормативні документи, які б надавали жінкам-мусульманкам право фотографуватись на паспорт з покритою головою (у хустці);

- уникати у нормативних документах терміну “церква” в контексті державно-церковних відносин, тому що це формулювання ображає представників нехристиянських конфесій (пропонується термін “державно-конфесійних”).

На стан сьогоднішніх етноконфесійних стосунків впливає і діяльність модернізованих неорелігій, які останнім часом почали активне вторгнення до України і Криму.

У більшості випадків їх місіонерська діяльність знаходиться за межами поля зору відповідних державних органів. Наприклад, керівники Сімферопольського університету Махаріші Махеш Йоги та Кримсько-американського коледжу заявляють, що вони не є релігійними учбовими закладами. На перший погляд здається, що все виглядає саме таким чином, тому що ліцензія Міністерства освіти підтверджує цю тезу. Однак, якщо проаналізувати учбові курси та склад викладачів, можливо зробити і інший висновок. Скажімо, в Кримсько-Американському коледжі на постійній основі працюють два доктори теології із США і пресвітер місцевої Християнської громади. Окрім цього, з метою викладання окремих дисциплін прибувають і інші закордонні місіонери. Так само як і назви курсів: Введення у книги Старого та Нового Заповітів, Історії Ізраїля до часів Христа, історія християнства першого століття, історія церкви послідуєчих століть, тлумачення і історичне вивчення книг Біблії, філософський курс християнської апологетики -- говорять самі за себе і особливих коментарів не потребують. Аналогічна ситуація і у зазначеному університеті.

Здійснюються спроби утворення нових віровчень та церков, наприклад, Церква Сонця (“Вселенська Християнська Апостольська Свята Небесна Церква Сонця”), утворена Кукарським Ю. П. (який був чотири рази засудженим), на основі віровчення Богородичного центру, та синтезу східних віровчень, представляє собою розгалужену мережу монастирів і громад по всій Україні, опирається на фінансові ресурси Міжнародного дитячого християнського фонду “Сонце”, який має структурні підрозділи не тільки в Україні, але і за її межами.

Культова практика вказаної вище організації представляє собою суміш православної обрядовості та медитативних технік. Серед дітей adeptів у 12-14 річному віці визначаються подружні пари. В межах громад практикуються невпорядковані статеві стосунки. В зазначених структурах використовується практика “колективного” виховання дітей, які періодично мігрують по різних громадах. Збирання коштів на гуманітарні і благодійні програми використовуються для самозабезпечення общинних потреб.

За нашими даними, сьогодні в Криму діє більше 20 різних окультних угруповань, які, використовуючи окультні практики, вводять в оману людей. Їх активність зростає в літній період.

Але сам процес виявлення, збирання інформації, документування цих об’єднань потребує значних витрат фінансових і матеріальних ресурсів.

Наприкінці свого виступу хочу звернути вашу увагу ще на одну проблему. Сьогодні в Криму, за даними істориків, археологів, нараховується більше сотні колишніх печерних храмів та руїн різних християнських культових об’єктів періоду раннього середньовіччя та середньовіччя, які не використовуються в культових цілях вже протягом 200 – 500 років. Останнім часом від представників УПЦ та УАПЦ надходять заяви з проханням передати ряд середньовічних християнських об’єктів під використання їх за призначенням. Однак, вже сам факт таких заяв викликав різке незадоволення ряду представницьких структур та громадських організацій кримських татар.

Так, у листі голови Бахчисарайського регіонального меджлісу від 21.02.2003 р. № 18 на адресу Голови Верховної Ради АР Крим зазначається, що намагання Сімферопольської і Кримської єпархії УПЦ оволодіти “печерними містами Мангуп-Кале і Ескі-Кермен” та деякими іншими є продовженням загарбницької політики Росії по відношенню до культурної спадщини кримськотатарського народу, що може призвести до дестабілізації міжконфесійних та міжетнічних відносин.

У березні 2003 р. аналогічні листи на адресу Комітету у справах релігій надійшли від представників кримсько-татарського товариства “Азізлер”, яке займається вивченням історико-архітектурних пам’яток і мусульманських святинь, з приводу передачі у користування руїн християнського середньовічного храму громаді УПЦ в м. Старий Крим. В листі, зокрема, зазначається, що “православна громада, яка існує зараз, ніяк не зможе вважатись правонаступником руїн середньовічної церкви X-XII ст., яка є пам’яткою матеріальної культури християнського періоду кримсько-татарського народу, тобто, цю церкву відвідували пращури сучасних кримських татар.

Ця тема отримала своє трактування в кримсько-татарських засобах масової інформації і найближчим часом може перерости у конфліктну ситуацію. На мій погляд, суперечка, що розв’язалася, потребує наукового і правового обґрунтування за участю широкого кола авторитетних спеціалістів. У зв’язку з цим, звертаюсь до організаторів сьогоднішньої конференції з проханням здійснити сприяння у проведенні науково-практичної конференції за даною проблемою в Криму.